

Ульянова В.С.

канд. пед. наук, доцент кафедри музично – інструментальної підготовки вчителя, Харківська гуманітарно-педагогічна академія

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ МУЗИЧНО- ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ

Анотація. Ульянова В.С. Теоретично – методологічні основи дослідження проблем розвитку музикально – творчих способностей підлітків. Актуальність даної проблеми обумовлена новими тенденціями в розвитку образования. Возникла настоятельная потребность общества в творческих, деятельных, талантливых, интеллектуально и духовно развитых гражданах. Помочь решить эти задачи призваны и специализированные школы искусства. Исследованию процесса развития музыкально-творческих способностей учащихся в учебно-воспитательном процессе школ искусства и посвящена работа. В ней рассмотрено проблему музыкально-творческих способностей в контексте различных областей научных знаний; дан анализ отечественной и зарубежной психологической, педагогической, искусствоведческой литературы о сущности и развитии музыкальных способностей; раскрыты особенности творческого и музыкально-творческого процесса в музыкальной деятельности; исследовано взаимодействие и взаимосвязь познавательного-психических процессов и музыкальных способностей, а также факторы влияния на их развитие; обосновано методика целостного развития музыкальных, исполнительских, творческих, музыкально-творческих способностей, поскольку наличие музыкальных способностей еще не является показателем музыкального творчества. Все компоненты музыкально-творческого процесса взаимосвязаны и взаимно влияют друг на друга. К примеру, уровень исполнительских способностей зависит от музыкальных, от способности проникать в образно-ассоциативную сущность содержания произведения, а этому способствует музыкально-творческая деятельность. Музыкально-творческие же способности не могут развиваться сами по себе, а лишь в тесном единстве с различными видами музыкальной деятельности и вместе с другими способностями.

Важным фактором в музыкально-творческой деятельности младших подростков является взаимодействие разных видов искусства, которое позволяет постичь художественное произведение в его целостности, понять единую логику и законы художественного творчества.

Разработана и экспериментально апробирована методика развития музыкально-творческих способностей младших подростков. Ее главная идея состоит в целенаправленном педагогическом моделировании учебно-воспитательного процесса, эффективность которого зависит от привлечения учащихся к таким формам деятельности, требующих проявления интеллектуальной, художественной, эмоциональной, творческой деятельности.

Ключевые слова: комплекс музыкальности, музыкально-творческие способности, уровень интеллекта, творческое воображение, фантазия, ассоциации, образно-слуховое предслышание, дивергентность, креативность, музыкальное продуктивное мышление.

Анотація. Ульянова В.С. Теоретико-методологічні основи дослідження проблеми розвитку музично-творчих здібностей підлітків. Доведено залежність розвитку музично-творчих здібностей від залучення учнів до таких форм діяльності, які постійно ускладнюються і вимагають вияву інтелектуальної, художньої, емоційної, творчої діяльності в єдиному комплексі. Визначена сукупність критеріїв та показників рівнів сформованості музично-творчих здібностей, яка дає можливість удосконалити методику діагностування здібностей учнів. Вона включає: рівень розвитку інтелекту, музичних, виконавських та творчих здібностей, музично-творчої діяльності, музично-творчих здібностей і має вагомим значення для подальшої розробки методики організації навчально-виховного процесу дитячих мистецьких шкіл.

Ключові слова: комплекс музичності, музично-творчий процес, музично-творчі здібності, творча уява і фантазія, асоціації, образно-слухове уявлення, передчутність, мовнорозумова антиципація, дивергентне і музично-продуктивне мислення.

Annotation. Ulianova V.S. The development of pupils' musical and creative faculties in the teaching and educational process of art schools. The thesis is dedicated to the problem of musical and creative faculties development of pupils in the teaching and educational process of art schools. On the data basis, obtained from the psychological, pedagogical and musical study of such a complicated phenomenon as the musical and creative faculties, the point of the development of the art schools pupils' faculties at the early teenager's age.

The development of musical and creative process, it is not only the improvement, but, mainly, the creative cooperation in the creation of all components of musical activity and mental processes. The creative music art assists in musical development very much, especially as a variety of educational activity. The dependence of musical and creative faculties development on giving the pupils access to such activity forms, that require the opening of intellectual artistic, emotional, concert and performance, musical and creative activity in the whole complex.

Key words: musicality complex, musical and creative faculties, stage intellectual level, creative imagination and fantasy, associations, image-bearing and acoustic anticipation, speech and thought anticipation, divergent and musical and productive thought, improvisation.

Надійшла до редакції 13.12.2012

Постановка проблеми. розглянуто проблему музично-творчих здібностей у контексті наукових знань різних галузей, подано аналіз вітчизняної та зарубіжної психолого-педагогічної, мистецтвознавчої літератури, сутності та розвитку музично-творчих здібностей, розкрито особливості творчого і музично-творчого процесу у музичній діяльності, досліджено взаємовплив у розвитку пізнавально-психічних процесів і музичних здібностей та чинники впливу на їх розвиток.

Аналіз попередніх досліджень. У психології, перш за все Б.М.Тепловим, А.Ф.Лазурським, С.Л.Рубінштейном, Б.Г.Ананьєвим, А.Г.Ковальовим, В.Н. М'ясищевим та ін. досліджувалась проблема здібностей. В основі здібностей, за С.Л.Рубінштейном, лежать успадковано закріплені передумови для їх розвитку у вигляді задатків. У розумінні задатків мають місце дві основні точки зору. Перша зводиться до того, що деякі психологи, наприклад С.Л.Рубінштейн, О.М.Леонт'єв, розглядають задатки як анатомо-фізіологічні особливості. З таким розумінням не погоджується ряд психологів: В.М. М'ясищев, Б.Г.Ананьєв, О.Г.Ковальов, К.К.Платонов, Н.С.Лейтес, В.І.Киреєнко. Вони порушують питання про переосмислення поняття „задаток” у значенні природних психічних особливостей. В.М.М'ясищев, О.Г.Ковальов пропонують для ліквідації розриву між задатками і здібностями говорити про задатки не як про анатомо-фізіологічні особливості, а як про нервово-психічні. Подібної думки дотримуються і Л.А.Венгер та В.С.Мухіна [1].

Мета статті – виявити особливості музично-творчого процесу і визначити сутність музично-творчих здібностей підлітків.

Викладення основного матеріалу. Задатки являють собою лише можливість, передумови розвитку здібностей, але ще не гарантують, не визначають появу і розвиток тих чи інших здібностей. Виникаючи на основі задатків, здібності розвиваються в процесі і під впливом діяльності, яка вимагає від людини певних здібностей. Основним принципом, сформульованим С.Л.Рубінштейном, є принцип про розвиток здібностей у діяльності. Б.М.Теплов вважав, що здібності не можуть існувати інакше, як в постійному розвитку. Положення про розвиток здібностей у діяльності має узагальнений смисл і передбачає його конкретизацію в плані з'ясування співвідношення здібностей і психічної діяльності у процесі їх функціонування. Пріоритетний напрям психологічного підходу міститься в тому, що здібності виводяться з будь-якого психічного процесу – сприйняття, мислення і т.д., а не розглядаються лише як виключно прояв особистості, причому самі здібності розуміються як вищий етап розвитку психічних процесів, які, розвиваючись, переходять у психічну властивість. Між психічними процесами і психічними властивостями існує діалектичний зв'язок (Т.І. Артем'єва) [5].

Успіх виконання будь-якої діяльності залежить не від якоїсь однієї, а в сполученні різних здібностей, при чому ця сполука, яка дає один і той же результат, може бути забезпечена різними способами. При

відсутності необхідних задатків для розвитку одних здібностей їх дефіцит може бути заповнений за рахунок більш високого розвитку інших (А.Г.Маклаков). Слід пам'ятати, що окремі здібності не просто існують поряд одна з одною і незалежні одна від одної. Кожна здібність змінюється, набуває якісно інший характер в залежності від наявності і ступеня розвитку інших здібностей (Б.М.Теплов) [4].

Останнім часом багато дослідників (В.Андреев, О. Лук, О.Матюшкін, Я.Пономарьов, В.Роменець, О.Тихомиров, Т.Шамова) по-різному трактують поняття творчості, висловлюються різноманітні думки щодо природи, об'єктивної основи та структури творчого процесу, формування творчих здібностей особистості. Незважаючи на різні точки зору, сучасні філософи, психологи сходяться в одному: творчість – це така діяльність людини, при якій виникає можливість глибокого проникнення в об'єктивну реальність. У процесі такої взаємодії реальність також змінюється. Цінність творчості, її функції містяться не тільки в результативній стороні, але в самому процесі творчості. Теоретичні дослідження визначили розуміння інтегрованого характеру творчих здібностей, в якому переплітаються мотиваційні, когнітивні, евристичні, змістовно операційні, ціннісно-вольові та оціночні компоненти (Г.П.Шевченко) [5].

Аналіз літератури з цієї проблеми дозволяє дійти висновку, що творчий початок в людині в найбільшій мірі виховує мистецтво і в такій функції воно є незамінним. Для визначення суті і компонентів музично-творчих здібностей розглядалась ця проблема у музикознавчому контексті.

Великий інтерес являють собою особливості розуміння педагогами своєрідних характеристик музичності окремих учнів (Є.Голубева, А.Гостдинер, Н.Ветлугіна, О. Кенеман, Б.Теплов та ін.). Аналіз літератури свідчить про існування двох основних поглядів на природу музичності: музичність як вроджена здібність, що не підлягає формуванню, і музичність як властивість, що формується на основі вроджених задатків.

У музично-педагогічних дослідженнях музичність розглядається як складна властивість, сукупність якостей, необхідних для повноцінного сприйняття і відтворення музичного матеріалу. До них відносяться: музичний слух, почуття ритму, музична пам'ять, емоційний відгук на музику, художня уява, музичне мислення. Н.О.Ветлугіна, Б.М.Теплов у музичність включають спеціальні і загальні здібності. А.Корто, Д.Л. Кременштейн, Г.Г.Нейгауз та інші виділяють інтелект і емоційність учнів, стверджуючи при цьому, що недолік розвитку емоційного відгуку на музику певного характеру успішно компенсується у деяких учнів розвитком аналітичних здібностей. У музично-педагогічній теорії та практиці музичні й музично-творчі здібності традиційно ототожнюються. Нам же бачаться музично-творчі здібності іншими. Аргументація нашого визначення музично-творчих здібностей ґрунтується на засадах, в основу яких покладено працю С.Мальцева “Про психологію музичної імпровізації” [3].

Творчість, за концепцією Б.Яворського, може виявлятися в різних видах музичної діяльності: елементарному складанні музики, у виконавстві, в процесі слухання. Ми ж досліджуємо музично-творчі здібності як здатність до новоутворень. Цій меті передувало дослідження особливостей процесу музичної творчості.

Процес творення музики відмінний від, скажімо, виконання чи активного слухання. Окрім музичних здібностей та виконавських, композитор має інтуїтивно внутрішнім слухом через рефлексію спочатку передчути і уявити музичну тканину, перш ніж вона може бути зафіксована реально. Але цей процес буде можливим завдяки участі в ньому здібностей, які витікають із будь-якого творчого процесу – творчої уяви, фантазії, асоціацій, інтуїції, рефлексії і дивергентного мислення.

Головним ракурсом розгляду та аналізу дитячої музичної творчості є функціонування музичного мислення в різних аспектах. Зв'язок процесу творення музики *зантиципіруючим мисленням* очевидний, бо завжди при цьому присутнє передбачення, здогад, прогноз, передчасне відчуття уявної мелодії. У момент творення музики формується на підсвідомій відповідності мікровипереджаюча *передчутність*, яка разом з руховою готовністю здійснює звукову реалізацію цього передвідчуття. Для цього необхідні ігрові дії (губ, рук, пальців, легенів, ніг і т.д.). Деякі вчені (Ф.Куперен, С.Савшинський) називають це явище “локальною пам'яттю рук” і для імпровізатора необхідно мати “руку, яка чує і говорить”. Можна сказати з поправкою на те, що у духовиків у цьому випадку довелось би говорити про “губи, які чують”, в органістів – про “ноги, які чують” і т.д. Це функціональна система антиципіруючих кореляційних зв'язків слуху і моторики імпровізатора, яка є необхідним посередником між *образно-слуховими уявленнями* і рухами, завдяки якому слухові уявлення моментально набувають музичну “плоть”, звучать реальною. Звідси дуже важливо, щоб руки творця були здатні невідомо, легко і миттєво підкоритися будь-якому наказові слуху і добути на інструменті саме те співзвуччя, яке розгортається в даний момент в уяві. У творчому музичному процесі важливу роль відіграє слуховий контроль: творець музики постійно слухає себе, сприймаючи створену ним музику ніби ззовні. В цьому аспекті сприйняття зливаються два взаємозв'язаних і взаємоскоректованих моменти: поперше, момент розпізнання музичної тканини, основу якої складає аналіз її звуковисотності, по-друге, момент співвідношення упізнаних звуковисотних структур із збереженням у довготривалій пам'яті подібними еталонами. Обидва процеси мають зустрічний характер і проходять зазвичай на підсвідомому рівні, хоч можуть і виходити на рівень збереження (наприклад, упізнання теми). Підкреслюючи зустрічний характер цих процесів, маємо на увазі той очевидний факт, що сприйняття музики завжди відбувається на фоні *музичного продуктивного мислення*. Активність слуху міститься в тому, щоб, “інтонуючи кожну мить сприйняту музику внутрішнім слухом...пов'язувати його з попереднім і наступним звучанням...” (Б.Асаф'єв).

Таке мислення, направлене на внутрішні власні переживання, ми називаємо *аутистичним*. При оперуванні слуховою уявою допоміжно, але важливу функцію виконує і вербальне мислення (*мовленнєво-розумова антиципація*).

Отже, творення музики зв'язане з такими особливими здібностями особистості: емоційне переживання, передчутність і образно-слухове уявлення, мовнорозумова антиципація, дивергентність, аутистичне і продуктивне музичне мислення, які мають діяти в поєднанні з творчими здібностями (уявою і фантазією, асоціаціями, рефлексією, інтуїцією, дивергентним мисленням) та музичними і виконавськими здібностями.

Компоненти музично-творчого процесу визначаємо за такими концептуальними ідеями:

- здатність до духовно-почуттєвого переживання, зумовлена ціннісно-смісловим контекстом музичної свідомості, характеризує рівень осягнення змісту музики, в якому афективні та інтелектуальні процеси інтегруються в системну єдність (О. Олексюк);
- при гармонійно-творчому розвитку особистості в якості найважливіших умов є єдність формування емоційної та інтелектуальної сфер психіки дитини, єдність афекту та інтелекту (Л.Виготський);
- у співвідношеннях загальних і спеціальних здібностей загальні здібності відіграють провідну роль (Б.Асаф'єв);
- комплекс музичності містить триаду: єдність музичних, виконавських і творчих здібностей (Б.Асаф'єв, Л.Баренбойм та ін.);
- тільки зближення “композиторського” і “виконавського” дає можливість закласти у широкі маси дітей фундамент музичності (Б.В.Асаф'єв, Л.Баренбойм, Д.Б.Кабалевський, М.А.Котляревська, Л.Л.Штуден, Б.Л.Яворський та ін.).

На підставі аналізу вказаних вище підходів музично-творчі здібності у процесі музичної діяльності визначаються в комплексі музичності.

Наше бачення структури музичності таке:

- рівень інтелекту (*швидкість і гнучкість думки; оригінальність; допитливість; доказовість; здатність розробити гіпотезу*);
- музичні здібності (*музичний слух; музичний ритм; музичне мислення; музична пам'ять; емоційний відгук на музику та її сприйняття*);
- виконавські здібності (*інструментальні, вокальні, диригентські: артистичність, емоційність, розподіл уваги, технічність, індивідуальність, вольові якості*);
- творчі здібності (*творча уява і фантазія, асоціації, рефлексія, інтуїція, дивергентне мислення*);
- музично-творча діяльність (*імпровізація, варіювання, гармонізація мелодії, створення музики до малюнків та літературного тексту, включення інструментів для різноманітності музичного твору і др.*)

В Україні створена велика мережа художніх навчальних закладів, в тому числі й дитячих музичних шкіл та дитячих шкіл мистецтв, які покликані

сприяти реалізації музично-творчого розвитку учнів. Серед основних завдань ДШМ є: вільний розвиток особистості, виховання поваги до народних звичаїв, традицій, національних цінностей; створення умов для творчого, інтелектуального і духовного розвитку дітей; задоволення потреб у професійному самовизначенні й творчій самореалізації. Навчально-виховний процес у ДШМ поєднує індивідуальні та колективні форми роботи і здійснюється диференційовано, відповідно до індивідуальних можливостей, інтересів, нахилів, здібностей учнів з урахуванням їх віку, психо-фізичних особливостей, стану здоров'я. А це цілком відповідає завданням національної системи освіти та виховання”[3].

У навчально-виховному процесі музичних відділень мистецьких шкіл основні напрямки роботи такі: взаємозв'язок складових комплексу музичності та інтелекту особистості учнів; використання музичної творчості як провідного виду навчально-виховного процесу мистецьких шкіл; створення системи навчально-виховного процесу з постійним ускладненням видів музично-творчої діяльності; комплексного використання різних видів мистецтв”[8].

На розвиток творчих здібностей впливає багато чинників, особливе місце серед яких посідають зміст навчально-виховного процесу, форми організації, методи і прийоми навчання. Серед чинників, які впливають на формування творчої особистості, вагоме місце належить мистецтву. Музика має особливий статус у системі мистецтв, бо за силою впливу на внутрішній світ людини їй немає рівних. У формуванні естетичних почуттів, образного мислення, тонкого відчуття світу важливу роль відіграє споглядання за красою природи та навколишнім середовищем. Робота з учнями мистецьких шкіл може бути успішною лише тоді, коли викладач спирається на глибокі знання дитячої психології, розуміє вікові особливості.

Однією з актуальних педагогічних проблем є індивідуалізація навчання в умовах групових занять. Роботу з учнями слід зробити варіативною. Це здійснюється на основі особистісного підходу у навчанні до кожного учня, використання можливостей музичного і немусичного мистецтва, розвитку ініціативи і творчості. Тому при складанні творчих завдань викладач сам повинен вигадувати, раціоналізувати, бути винахідливим, щоб при їх виконанні у групі створити атмосферу пошуку і творчого горіння. Треба, щоб викладач мав специфічні музично-педагогічні й музично-творчі здібності, добре володів технікою музичної творчості.

Великого значення у зв'язку з цим набуває система творчих завдань, що поступово ускладнюються. Складність цих завдань і ступінь самостійності пошуку слід підвищувати до певних знань і досвіду, оволодіння прийомами творчої діяльності, розвитку здібностей до творчого мислення. Це дозволяє розширити коло методичних прийомів у музично-творчій діяльності, забезпечує послідовність та системність у засвоєнні матеріалу. У процесі розвитку музично-творчих здібностей через використання творчих завдань слід враховувати такі аспекти: наявність особливого типу спілкування викладача і підлітка, за

якого зберігається рівноправність і зацікавленість співрозмовників у поглядах; створення такої ситуації, коли творчі завдання розробляються не ззовні, а в самому учнівському колективі; розвиток музично-творчих здібностей можливий лише за високого рівня активності та творчого потенціалу викладачів”[7].

Пропонується і новий підхід до оцінювання діяльності учня. В основу його взято позитивне ставлення до того, що зробив, а не те, чого учень не зробив. Це дає змогу поставити підлітка в позицію активного діяча, озброївши такими способами діяльності, які дають можливість всебічно розвивати його потенційні можливості. Такі основні функції викладача ДШМ, розумно скеровуючого процес розвитку своїх вихованців.

Висновки. Проведена робота не вичерпує всіх аспектів проблеми розвитку музично-творчих здібностей. Подальшого дослідження потребує питання розробки комплексних програм поетапного розвитку музично-творчих здібностей учнів мистецьких та загальноосвітніх шкіл. Оскільки процеси репродуктивного і продуктивного музичного мислення протікають у тісному взаємозв'язку з процесами відтворення і творення музики, то слід і надалі вивчати специфіку кожного з них і їх взаємовплив у сприйнятті, виконанні і складанні музичних творів. Цікавим та важливим, на нашу думку, може бути дослідження взаємозв'язку і взаємовпливу у розвиткові інтелектуальних та музично-творчих здібностей.

Література:

1. Стецюк К.В. Формування музичного мислення підлітків у процесі роботи над хоровим твором // Вісник Луганського державного педагогічного університету імені Тараса Шевченка: Педагогічні науки. – Луганськ, 2002.- №6 (50).- С.160-167
2. Стецюк К.В. Підготовка викладачів шкіл мистецтва до формування музичного мислення підлітків // Матеріали науково-практичної конференції “Теорія і практика андрогогіки в Україні” / За заг. ред. С.М.Хрикова та ін. – Луганськ: ЛДПУ імені Тараса Шевченка, 2003. – С. 66-71
3. Стецюк К.В. Взаємозв'язок суміжних видів мистецтва як передумова активізації музичного мислення // Освіта Донбасу. – 2003. – №3. – С. 61-65
4. Стецюк К.В. Чинники впливу на розвиток музично-творчих здібностей учнів мистецьких шкіл // Освіта Донбасу. – 2003. – №5-6. – С. 43-48
5. Стецюк К.В. Розвиток творчих здібностей підлітків шкіл мистецтва засобами музики: Педагогічні пошуки в галузі мистецької освіти в Україні на межі третього тисячоліття: традиції, сучасність, перспектива: Зб. тез за матеріалами Другої всеукраїнської науково-практичної конференції (Луганськ, 17-19 квітня 2003 р). – Луганськ: В-во Янтар, 2003. – 312 с. – С. 59-61
6. Творчий засіб виховання особистості // Нова педагогічна думка. – 1999. – №3. – С.98 – 101.
7. Дитячий театр як виховна технологія формування ціннісних орієнтацій підлітків // Гуманістично спрямований виховний процес і становлення особистості (Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді): Збір. наук. праць. – К.: ВіРА Інсайт, 2001. – Кн.2. – С.159-165.
8. Педагогічні умови формування ціннісних орієнтацій підлітків у діяльності дитячого театру // Рідна школа. – 2002. – №5. – С.66-68.